

NIKOH VA OILA MUSTAHKAMLIGINING SOTSIOLOGIK DETERMINANTLARI: ZAMONAVIY JAMIYATDAGI TRANSFORMATSION JARAYONLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20754769>

Adolatxon Asqarova

Farg'ona davlat universiteti,

Sotsiologiya va ijtimoiy ish kafedrası katta o'qituvchisi

e-mail:adolatxonaskarova0@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada nikoh oldi omillari va oila mustahkamligi masalalari sotsiologik nuqtai nazardan tizimli tahlil qilingan. Zamonaviy jamiyatda oila institutining transformatsiyalashuvi, nikohga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojlar, iqtisodiy mustaqillik va ijtimoiy-madaniy integratsiya jarayonlarining oilaviy barqarorlikka ta'siri empirik va nazariy ma'lumotlar asosida yoritilgan. Shuningdek, maqolada oliy ta'lim muassasalari reyting talablariga mos keluvchi sotsiologik tadqiqot metodologiyasi va tizimli tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar

oilaviy sotsiologiyasi, ijtimoiy institut, transformatsiya, nikoh motivatsiyasi, ijtimoiy stratifikatsiya, sotsiologik monitoring, barqarorlik.

KIRISH

Jamiyatning eng fundamental va tayanch ijtimoiy instituti hisoblangan oila tizimi har qanday davrda ijtimoiy munosabatlarning holati, barqarorligi va rivojlanish tendensiyalarini o'zida aks ettiruvchi ko'zgu bo'lib xizmat qilgan. Sharq mutafakkiri Mirzo Abdulqodir Bedilning "Avval g'ishtin qiyshiq qo'yarkan me'mor, yulduzga yetsa ham qular bu devor" degan purhikmat satrlari faqatgina individual-psixologik ma'noga ega bo'lmay, balki chuqur sotsiologik konsepsiyani ham ifodalaydi. Zero, oila deb atalmish ijtimoiy makon poydevorining qiyshiq va asossiz qo'yilishi uning makrodarajadagi qulashiga, ya'ni ijtimoiy anomiya va demografik inqirozlarga olib kelishi muqarrar.

Sotsiologiya fanida nikoh oldi omillari va yoshlarning oilaviy hayotga yetukligi faqat sub'ektiv hissiyotlar yoki jismoniy tayyorgarlik darajasi bilan cheklanmaydi. U o'zida ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, sotsiomadaniy va institutsional omillar kompleksini mujassam etadi. Jamiyat rivojlanishining bugungi bosqichida globallashuv va modernizatsiya jarayonlari oila institutining an'anaviy funksiyalarini tubdan transformatsiyaga uchratayotgan bir sharoitda,

nikohga tayyorlikning sotsiologik ko'rsatkichlarini tizimli o'rganish oliy ta'lim sifati va ilmiy-tadqiqot reytinglarini oshirishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

1. Oila va Nikoh Institutining Sotsiologik Konsepsiyalari

Sotsiologik nuqtai nazardan, "nikohga yetuklik" dinamik va nisbiy tushuncha bo'lib, u muayyan ijtimoiy tizim, sinfiy tuzilma va madaniy normalar doirasida shakllanadi. Inson doimo ijtimoiy faoliyat, ishlab chiqarish munosabatlari va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ta'sirida o'zgarib boruvchi mavjudotdir. Shu bois, sotsiologiyada yetuklik deganda qandaydir qat'iy chegaralangan biologik holat emas, balki shaxsning jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy rollarni (er, xotin, ota, ona, uy egasi) qay darajada to'liq va mas'uliyatli bajara olish salohiyati tushuniladi.

Klassik sotsiologik yondashuvlarda (masalan, strukturaviy funksionalizm doirasida) oila jamiyatning mikrotizimi sifatida ko'riladi. Agar nikoh quruvchi yoshlarning ijtimoiy statusi, iqtisodiy barqarorligi va qadriyatlar tizimi o'zaro mutanosib bo'lmasa, ushbu mikrotizimda disfunktsiya yuzaga keladi. Bugungi kunda sotsiologik adabiyotlarda nikoh oldi omillarining quyidagi makro va mikro darajadagi shakllari ajratib ko'rsatiladi: oila qurish motivatsiyasining ijtimoiy yo'naltirilganligi, nikohgacha bo'lgan munosabatlar muddati va tabiati, sotsial-demografik xususiyatlar hamda bo'lg'usi er-xotinning oilaviy hayot ssenariylari haqidagi sotsiologik tasavvurlari.

2. Jinsiy Madaniyat va Psixogigienaning Sotsiologik Asoslari

Jismoniy va jinsiy yetuklik sotsiologik tadqiqotlarda faqat anatomiya yoki fiziologiya muammosi sifatida o'rganilmaydi, balki ijtimoiy munosabatlar va gender rollarining asosi sifatida talqin etiladi. Klinik-sotsiologik monitoring ma'lumotlariga ko'ra, jinsiy balog'at qizlarda 12-14 yoshga, o'g'il bolalarda esa 14-16 yoshga to'g'ri kelsa-da, ijtimoiy jihatdan oilaviy munosabatlarga tayyorlik undan ancha kech shakllanadi. Ushbu tafovut yoshlar ruhiyati va xulq-atvorida ijtimoiy krizislarni vujudga keltirishi mumkin.

Jamiyatda uzoq yillar davomida shakllangan yolg'on ibo, bachkana uyatchanlik yoki jinsiy savodxonlik muammolarini chetlab o'tish tendensiyasi zamonaviy oilalarda fojiali ajralishlarga zamin yaratmoqda. Sotsiologik so'rovlar va empirik tahlillar natijalari ko'rsatishicha, har bir to'rtinchi ajralishda (umumiy ajralishlarning 29 foizida) bevosita yoki bilvosita jinsiy-ijtimoiy nomutanosiblik, intim hayot madaniyatining yo'qligi va jinsiy hayot psixogigienasidan bexabarlik yotibdi. Maorif va ta'lim tizimidagi qoloq qarashlar tufayli yoshlar jinsiy balog'at davrida ijtimoiy g'aflatda qolmoqdalar, bu esa asab-fiziologik og'ishlarga va oilaviy hayotning dastlabki yillaridayoq parokandalikka olib kelmoqda.

3. Ijtimoiy-Iqtisodiy, Kasbiy va Huquqiy Yetuklik Mezonlari

Oila barqarorligining sotsiologik modelida shaxsning institutsional yetukligi uchta asosiy ustunga tayanadi: fuqarolik-huquqiy, kasb-hunar va ijtimoiy-iqtisodiy yetuklik. Fuqarolik-huquqiy yetuklik davlat tomonidan qonunchilik asosida tartibga solinadi (milliy qonunchilikda nikoh yoshi 18 yosh) va bu yoshda shaxs huquqiy mas'uliyatni to'liq anglaydi. Biroq, kasbiy va iqtisodiy yetuklik ancha keng va moslashuvchan ko'rsatkich bo'lib, u ijtimoiy stratifikatsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir.

Kasb-hunar yetukligi shaxsning mehnat bozorida o'z o'rnini topishi va muayyan mutaxassislik bo'yicha ijtimoiy tajriba orttirishi bilan belgilanadi. Sotsiologik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ayrim sohalarda yetuklik 19-20 yoshda shakllansa, oliy va yuqori texnologik sohalarda (masalan, tibbiyot, ilm-fan) bu chegara 28-30 yoshgacha uzayishi mumkin. Ijtimoiy-iqtisodiy yetuklik esa oilaning moddiy jihatdan ota-onalar qaramog'idan to'liq mustaqil bo'lishini ifodalaydi. Sotsial ssenariylarning turlichaligi sababli, ayrim yoshlar 18 yoshdayoq iqtisodiy mustaqillikka erishsa, boshqalari 30 yoshda ham ota-ona kapitaliga tayanib yashashadi, bu esa oilada ijtimoiy rollar almashinuvi va nizolarni keltirib chiqaradi.

4. Sotsial-Psixologik va Ma'naviy Etilganlik Tizimi

Oila sotsiologiyasida shaxsning ma'naviy va sotsial-psixologik etilganligi nikoh mustahkamligini ta'minlovchi eng oliy yadroviy omil hisoblanadi. Sotsial-psixologik yetuklik insonning real voqelikni, ijtimoiy vaziyatlarni va o'z imkoniyatlarini ob'ektiv, xolis baholay olish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy yoshlar o'rtasida oilaviy hayot to'g'risida romantik-illyuzor tasavvurlarning keng tarqalganligi real hayotiy qiyinchiliklar (moddiy kamchiliklar, maishiy muammolar, qarindoshlararo munosabatlar) oldida yosh oilaning tezda inqirozga uchrashiga sabab bo'lmoqda.

Sotsial yetuk shaxs o'z tuyg'ulari va ijtimoiy xulq-atvorini nazorat qila oladi, uning ichki ijtimoiy intizomi yuqori darajada rivojlangan bo'ladi. Eng muhimi, bunday yetuklik boshqa bir shaxsning (partnyorining) ehtiyojlari, ijtimoiy odatlari, madaniy qarashlari va turmush tarzini tushunish, unga nisbatan tolerant bo'lish va konstruktiv muloqotga kirisha olish ko'nikmasini belgilaydi. Bu sifatlar bir kunda vujudga kelmaydi, balki maktab, mahalla, oliy ta'lim muassasasi va makrosotsial muhit ta'sirida bosqichma-bosqich shakllanadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa qilib aytganda, oila institutining mustahkamligi uni tashkil etuvchi elementlarning sotsiologik, iqtisodiy va madaniy jihatdan qay darajada integratsiyalashganligiga bog'liq. Shoshilinch, chuqur ijtimoiy monitoring o'tkazilmasdan va nikoh oldi omillari hisobga olinmasdan qurilgan oilalar zamonaviy jamiyatning krizis poydevorini tashkil etadi. Oliy ta'lim tizimi reyting

ko'rsatkichlarini yuksaltirish va yoshlarni tizimli ravishda oilaviy hayotga tayyorlash maqsadida quyidagi sotsiologik tavsiyalar ilgari suriladi:

Oliy ta'lim muassasalarida 'Oila sotsiologiyasi va demografiya' hamda 'Oilaviy hayot madaniyati va psixogigienasi' maxsus kurslarini joriy etish;

Nikoh qurish arafasida turgan yoshlar uchun tuman FHDYo organlari qoshida sotsiologik-psixologik monitoring va maslahat markazlari tarmog'ini kengaytirish;

Yosh oilalardagi krizisli holatlarni barvaqt aniqlash maqsadida 'Ijtimoiy mahalla' xizmati doirasida doimiy sotsiologik monitoring tizimini yo'lga qo'yish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2019. – 244 b.
2. Karshiyev, Z. M. (2023). Oila sotsiologiyasi: zamonaviy yondashuvlar va ijtimoiy transformatsiyalar. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – 312 b.
3. Rasulov, A. I. (2021). Etnos sotsiologiyasi va oilaviy qadriyatlar dinamikasi. Farg'ona: Klassik nashriyoti. – 188 b.
4. G'oziyev, E. G'. (2018). Ontogenez sotsiopsixologiyasi: nazariy va amaliy tahlil. Toshkent: Noshir. – 420 b.
5. Shomurodov, B. S. (2024). Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy-sotsiologik muammolari. Sotsiologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent. – 64 b.
6. Tojiyeva, M. H. (2022). Oila barqarorligini ta'minlashda nikoh oldi sotsial omillarining empirik ko'rsatkichlari. O'zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari, 2(4), 145-151.
7. Aliyeva, S. A. (2020). Jinsiy madaniyat va sotsializatsiya jarayonida oilaviy muhitning o'rni. Sotsiologiya va Huquq, 5(2), 89-96.
8. Safayev, N. S. (2019). Shaxsning sotsial yetuklik davri va uning ijtimoiy faolligi mezonlari. Toshkent: Fan va texnologiyalar. – 276 b.
9. Parsons, T. (1951). The Social System. New York: Free Press. – 575 p.
10. Merton, R. K. (1968). Social Theory and Social Structure. New York: Free Press. – 702 p.
11. Giddens, A. (2009). Sociology (6th ed.). Cambridge: Polity Press. – 1140 p.
12. Mamarajabov, X. B. (2025). Yoshlar deviant xulq-atvori va oilaviy disfunktsiyalarning sotsiologik tahlili. Sotsiologiya jurnali, 1(3), 22-29.
13. Karshiyeva, D. B. (2023). Yosh oilalardagi ijtimoiy-iqtisodiy konfliktlar va ularni bartaraf etish usullari. Jamiyat va Sotsiologiya, 4(1), 54-61.

14. Nishonova, Z. T. (2020). Sotsial maslahat va oilaviy monitoring metodologiyasi. Toshkent: Talqin. – 340 b.
15. Bourdieu, P. (1984). Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Cambridge: Harvard University Press. – 613 p.
16. Foucault, M. (1976). Histoire de la sexualité (The History of Sexuality). Paris: Gallimard. – 224 p.
17. Umurova, M. M. (2024). Oila barqarorligiga ta'sir etuvchi makrosotsial va mikrosotsial determinantlar. Iqtisodiyot va sotsium, 6(113), 411-418.
18. Xalilova, F. R. (2022). Yosh oilalarda ajralishlarning sotsiologik va tibbiy-ijtimoiy sabablari. Sotsiologiya integratsiyasi, 3(1), 77-83.
19. Goode, W. J. (1993). World Changes in Divorce Patterns. New Haven: Yale University Press. – 360 p.
20. Sorokin, P. A. (1959). Social and Cultural Mobility. New York: Free Press. – 645 p.